

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.42>

Недзельська Г. В.,

пошукувач

Приватного вищого навчального закладу
«Львівський університет бізнесу та права»

КРИМІНОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ ШАХРАЙСТВО В СКЛАДІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ

Анотація. Кризові явища в економіці визначили нарощування в суспільстві криміногенного потенціалу. Поляризація рівня життя, зникнення моральних норм, що здавалися непорушними, виникнення нових, часом діаметрально протилежних моральних цінностей і життєвих орієнтирів – усе це породило виняткову складність кримінальної ситуації в Україні. Також спостерігається тенденція до значних якісних змін самої злочинності. Зокрема, на перші позиції виходять корисливі злочини, до яких належить шахрайство.

Шахрайство набуває все більш витончених форм, пристосовуючись до нових суспільно-економічних відносин, використовуючи недоліки правового регулювання економічних процесів і прорахунки в роботі правоохоронних органів. Будучи переважно латентним злочином, становить складність як теоретичного його роз'яснення, так практичного притягнення винних до відповідальності. Ситуація посилюється ще й тим, що шахраї об'єднуються в добре організовані злочинні групи, які, своєю чергою, входять до злочинних спільнот.

Розглядаються актуальні питання, що стосуються особи злочинця, які не лише засновані на статистичних даних, а й підкріплюються відомостями, отриманими під час вивчення кримінальних проваджень, проведеного опитування та інтерв'ювання. У науковий обіг уводиться авторська типологія особистості, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи.

Типологія спирається на виявлення подібності й відмінності досліджуваних об'єктів, прагне відобразити їх будову, виявити їх закономірності. При побудові типології, на відміну від класифікації, не потрібно виділяти всі без винятку типи, складові частини пізнаваного об'єкта. Типологія більшою мірою, ніж класифікація, дає змогу зрозуміти причини злочинної поведінки, забезпечує наукове пояснення різних явищ.

Практичне значення вивчення типологічних характеристик особистості, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи, полягає в тому, що воно дає змогу розкрити природу, причини, закономірності зародження й розвитку поведінки цього типу особистості та залежно від типологічних особливостей конкретних осіб, їх належності до певної моделі прогнозувати злочинну поведінку й диференційовано будувати профілактичну роботу.

Варто зазначити, що типологія особистості, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи, може бути побудована на різних ознаках і критеріях. У статті зупинимо свою увагу на тих, які найповніше характеризують особистість, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи.

Ключові слова: особистість, тип, типологія, шахрайство.

Nedzelska H. V. Criminological typology of the personality of a criminal who commits fraud as part of an organized group

Abstract. Crisis phenomena in the economy have determined the increase of criminogenic potential in society. The polarization of living standards, the disappearance of moral norms that seemed inviolable, the emergence of new, sometimes diametrically opposed moral values and life guidelines – all this has created an exceptional complexity of the criminal situation in Ukraine. There is also a tendency to significant qualitative changes in crime itself. In particular, mercenary crimes, which include fraud, come to the fore.

Fraud is becoming more and more sophisticated, adapting to new socio-economic relations, taking advantage of shortcomings in the legal regulation of economic processes and miscalculations in the work of law enforcement agencies. Being mainly a latent crime, it is difficult both to explain it theoretically and to bring the perpetrators to justice in practice. The situation is exacerbated by the fact that fraudsters unite in well-organized criminal groups, which, in turn, are part of criminal communities.

Topical issues related to the identity of the criminal are considered, which are based not only on statistical data, but also supported by information obtained during the study of criminal proceedings, conducted surveys and

interviews. The author's typology of the person committing fraud as a part of the organized group is entered into scientific circulation.

Typology is based on identifying similarities and differences between the objects under study, seeks to reflect their structure, and identify their patterns. When building a typology, unlike classification, it is not necessary to distinguish all types that make up parts of a recognizable object without exception. Typology, to a greater extent than classification, allows to understand the causes of criminal behavior, provides a scientific explanation of various phenomena.

The practical significance of studying the typological characteristics of the person committing fraud in an organized group is that it reveals the nature, causes, patterns of origin and development of behavior of this type of personality and depending on the typological characteristics of individuals, their affiliation to a particular model to predict criminal behavior and differentiated construction of preventive work.

It should be noted that the typology of the person committing fraud in an organized group can be based on various characteristics and criteria. In this article we will focus on those that most fully characterize the person who commits fraud in an organized group.

Key words: *personality, type, typology, fraud.*

Як слушно зазначають Ю.Р. Орлова й О.М. Гусева, «будь-який злочин визначається в кінцевому результаті історією попередньої життям злочинця, тими його особистісними рисами і якостями, які сформовані в процесі виховання та які в конкретній, часом дуже складній або конфліктній ситуації й визначають вибір суспільно небезпечного варіанта поведінки» [1, с. 19–23]. Саме ця поведінка є «не що інше, як реалізація зовні (об'єктивізація) певних сторін, властивостей внутрішнього світу цієї особистості».

Говорити про типовий портрет особи, яка здійснює шахрайство в складі організованої групи, можна лише з певною часткою умовності. Справа в тому, що кримінологічна характеристика учасника такої групи залежить від низки факторів: місця особи в ієрархії організованої групи, ступеня організованості злочинного формування та спрямованості кримінальної спеціалізації. У зв'язку з цим типові характеристики особистості злочинця мають бути вивчені не ізольовано, а в заломленні до виявлених вище закономірностей.

Традиційний кримінологічний аналіз особистості злочинця передбачає умовне виділення в її структурі трьох підсистем:

1. соціальний статус особистості, що визначається належністю особи до того чи іншого класу (соціального шару) та групи із соціально-демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейне й посадове становище, національна та професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості тощо);

2. соціальні функції (ролі) особистості, що включають сукупність видів діяльності особи

як громадянина в системі суспільних відносин (ступінь розумового розвитку, культурно-освітній рівень, знання, навички, уміння);

3. морально-психологічні властивості (моральні якості, ціннісні орієнтації та прагнення особистості, її соціальні позиції й інтереси, потреби, схильності, звички) [2, с. 127].

Компоненти цієї системи перебувають у тісних взаєминах і взаємозалежностях, завдяки чому «ми маємо справу не з простою сумою, а зі складною сукупністю елементів, що утворюють структуру особистості злочинця» [3, с. 140–141].

Предметне уявлення про морально-психологічні особливості шахраїв і мотивацію їхньої поведінки дає типологічний портрет особистості злочинця. Такого роду аналіз дає змогу виділити з усього різноманіття особистісних властивостей та особливостей кримінальної поведінки найбільш стійкі типи й образи. Як слушно зазначав А.С. Макаренко, «до типології треба підходити виходячи з будь-яких ознак або навіть їх механічної суми, а з особистості як цілого з її соціальним досвідом і мотивацією вчинку» [4, с. 420].

Кримінологічна типологія повинна давати уявлення про ступінь розвитку криміногенних властивостей особистості, їх стійкість або можливість зміни в позитивний бік.

У зв'язку з цим вважаємо виправданою диференціацію типів особистості організованого шахрая на основі глибини та стійкості їх антигромадської спрямованості, особливостей мотивації, способів і сфери здійснення шахрайства.

Але, перш ніж перейти до їх докладного опису, важливо зробити низку методологічних зауважень і застережень.

По-перше, основою авторської позиції закладено розуміння типології як прийому ідеалізації об'єкта, а не його ототожнення з конкретною особистістю. Цей підхід спирається на теорію М. Вебера про ідеальні типи, які будуються на ідеї принципової відмови від ототожнення типології та класифікації. Ідеалізація розглядається вченим як спосіб відкинути все випадкове, «замінити емпіричну реальність» з метою створення типу як надійного інструменту її вивчення [5, с. 33].

По-друге, пропоновані типології мають дуже умовний характер через істотні об'єктивні відмінності між організованими шахраями, пов'язаними з характером і сферою кримінальної діяльності, ієрархічним становищем у групі та ступенем організованості злочинного формування. Але, незважаючи на свою умовність, вони дають змогу виявити низку закономірностей у формуванні мотивації злочинної поведінки та на їх основі позначити перспективні напрями кримінологічної профілактики.

Залежно від глибини та стійкості антигромадської установки пропонується виділяти ситуативний, злісний та особливо злісний типи особистості, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи.

Ситуативний тип. Ситуативні шахраї здійснюють злочини під впливом криміногенних факторів зовнішнього середовища (18%). Характерно, що серед осіб, які здійснюють шахрайство одноосібно або у складі групи осіб за попередньою змовою, частка цього становить у середньому 42%.

Істотна різниця у відсотках пояснюється тим, що особою, що діє в складі стійкої організованої групи, шахрайство не сприймається як продиктована ситуацією поведінка, а оцінюється як джерело постійного доходу.

Закладена в основу злочинної мотивації користь проявляється в ситуативного типу лише за умови впливу на нього серйозних криміногенних обставин. Залежно від характеру останніх можна умовно виділити два підтипи ситуативних шахраїв:

1) особи, які здійснюють шахрайства внаслідок недостатньої матеріальної забезпеченості й відсутності можливості легальним шляхом суттєво підвищити своє матеріальне становище. На думку опитаних, частка цих

осіб становить 6% від загального обсягу організованих шахраїв і 37% від ситуативного типу. Характерно, що 58% представників аналізованого підтипу злочинців здійснювали так зване «побутове» шахрайство (торгівля фальсифікованими ліками, дешевими товарами за завищеною ціною, обман пенсіонерів тощо), і лише 28% були учасниками шахрайських груп економічного спрямування, що діють у сферах кредитування (12%), соціальних виплат (7%), страхування (6%) тощо;

2) особи, які здійснюють шахрайства під впливом зовнішніх обставин, які не пов'язані з особистісними особливостями злочинця (6% від загальної кількості організованих шахраїв і 67% від ситуативного типу).

Серед криміногенних зовнішніх факторів опитані виділяють негативний вплив осіб зі стійкою корисливою спрямованістю (32%); обстановку протекціонізму та корупції (8%); безгосподарність у побутовій сфері (14%) і сфері економіки (слабкий облік матеріальних цінностей, їх псування, загибель, утворення надлишків унаслідок занижених нормативів списання тощо) (31%) тощо.

Найчастіше цей підтип ситуативного злочинця робить економічні шахрайства в складі групи другого рівня організованості (51%) і побутове шахрайство в складі групи першого рівня організованості (31%). При цьому якщо в першому випадку провідним детермінаційним фактором є безгосподарність у сфері економіки та прогалини законодавства, то в другому – вплив осіб зі сталою корисливою спрямованістю.

Злоякісний тип. За оцінками опитаних, на представників цього типу припадає 46% від загальної кількості організованих шахраїв, це, як правило, особа неодноразово вчиняє шахрайство. Але, на відміну від інших видів корисливих злочинців, серед них висока частка раніше судимих осіб. Багато в чому це пояснюється високим професіоналізмом шахраїв і гіперлатентністю скоєних ними злочинів.

Кошти, одержувані від злочинної діяльності, – одне з основних джерел їх існування. Шахраї цього типу мають певні професійні навички, але тільки в 51% випадків мають стійку кримінальну спеціалізацію.

Традиційною сферою діяльності злісного типу є побутове шахрайство, але в міру роз-

виту промисловості та сфери обслуговування інтереси злісних злочинців зміщуються в бік економічної злочинності. Якщо раніше, за твердженням опитаних фахівців, частку злісного типу припадало 64% побутових і 24% економічних шахраїв, то тепер їх співвідношення представлено в пропорції 5:4. Зазначена тенденція підтверджує раніше зроблений висновок, що сучасне економічне шахрайство набуває стійких рис і в найближчому майбутньому може трансформуватися в професійну злочинність.

Особливо злісний тип. До нього належать професійні злочинці (40% загальної кількості професійних шахраїв). Їхня відмінна риса – стійка антисоціальна спрямованість, високий рівень спеціального рецидиву. Для більшості злочинців цього типу злочинна діяльність – це основне джерело доходів. У моральній характеристиці рецидивістів вирішальну роль відіграють егоцентризм і важлива орієнтація на злочинний спосіб життя. Більшості шахраїв цього типу властива вузька кримінальна спеціалізація [6, с. 101–103].

Найчастіше цей тип злочинця здійснює шахрайство в побутовій сфері (карткові шулери, «наперсточники», «фармазони» тощо) – 69%, значно рідше – у сфері економічної діяльності (9%).

Варто звернути увагу на той факт, що більшість особливо злісних шахраїв є учасниками невеликих організованих груп, тоді як у злочинних спільнотах їх частка не перевищує 6%. Ця обставина пояснюється лише тим, що більшість великих організованих груп спрямована на скоєння економічного шахрайства, а цьому злочину не характерний високий рівень рецидиву.

Залежно від способів скоєння розкрадань можна назвати такі типи особистості, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи:

1) **традиційний тип** (57%). До нього належать шахраї, які вчиняють злочини такими способами:

– продаж речової (товарної) «ляльки» (передача покупцю порожнього упакування або з іншим товаром) (9% від загальної кількості злочинців цього типу);

– підроблення (виготовлення й продаж виробів із кольорового металу та скла під виглядом виробів із золота, срібла, дорогоцінних металів) (12%);

– «ломка» або «витримка грошей» (підміна великих купюр більш дрібними під час обміну банкнот) (21%);

– «підкидка» (підкидання на шляху жертви грошей або цінних предметів, які пропонує в затишному місці розділити випадковий «свідок»), однак у момент розділу з'являється потерпілий і «працівник поліції», які пропонують жертві альтернативу: бути притягнутим до кримінальної відповідальності за «крадіжку» або сплатити суму «відступного») (14%);

– «уявне посередництво» (заволодіння грошима потерпілого під приводом допомоги в придбанні майна чи вирішення соціально значущого для нього питання) (15%);

– «шулерство» (ворожіння, карти, цілительство) (22%);

– «розгін» (шахраї видають себе за співробітників різних державних установ, уповноважених для проведення перевірок) (10%);

– шахрайство лжероботодавця (9%) тощо;

2) **інформаційний тип.** Злочинці цього типу здійснюють шахрайства з використанням спеціальних знань у галузі сучасних інформаційних технологій (15%).

За останні роки злочинність у сфері обороту банківських платіжних карток зазнала якісних змін. На зміну діянням, що скоєно одиницями й невеликими групами, прийшла організована злочинна діяльність шахрайських груп переважно другого рівня організованості. Такі угруповання оснащені найсучаснішою технікою і працюють, як правило, під прикриттям легальних суб'єктів господарювання [7, с. 31];

3) **технологічний тип** (14%). Шахраї цього типу скоюють злочини, використовуючи знання технологічних процесів здійснення операцій у банківсько-фінансовій системі. Вони мають високий рівень інтелекту, володіють знаннями у сфері економіки та юриспруденції, що дає їм змогу правильно аналізувати кон'юнктуру, що складається, й особливості функціонування економічних структур на фінансовому та споживчому ринках.

Такий тип шахраїв переважно полягає в середніх (43%) і великих (57%) злочинних формуваннях, що займаються шахрайством у найбільш прибуткових секторах економіки (фінансово-економічна діяльність, сфера будівництва тощо);

4) **демонстративний тип.** На думку опитаних, до нього належать творці фінансових пірамід (14%). Шахраї цього типу мають сильний дар уяви та переконання. Найчастіше вони в ролі керівників комерційних структур орендують при цьому приміщення, утворюють органи управління. Через засоби масової інформації вони створюють відповідний імідж, а своїм клієнтам обіцяють високі відсотки, які на початковому етапі справді виплачуються.

Нерідко шахраї вдаються до використання як прикриття різних цивільно-правових угод. У такому разі злочинний задум розпізнається насилу: шахрайська операція на вигляд практично не відрізняється від звичайної угоди. До того ж й обман при шахрайстві під виглядом угоди дуже специфічний. Він полягає в обіцянці виконати зобов'язання. Це може бути обіцянка доставити та передати майно, сплатити гроші, виконати певну роботу, надати послугу, повернути позику та відсотки за неї. Заволодівши чужим майном від імені юридичної особи й перевіривши її активи на рахунки інших фірм, шахраї не ховаються, а демонструють бажання відшкодувати збитки, самі ініціюють процедуру банкрутства юридичної особи, використаної для розкрадання. Як правило, до цього типу злочинця належать керівники (організатори) середніх і великих шахрайських формувань, що діють у фінансово-економічній сфері (кредитування, цінні папери тощо) або в галузі будівництва;

5) **ігровий тип** (10%). Злочинці цього типу займаються шахрайством у сфері азартних ігор, розігруючи різні комбінації зі своїми учасниками. Основна мета злочинців – викликати в потерпілому азарт, утягнути його в гру (наперсточники, карткові шулери тощо). Найчастіше цей тип шахрая зустрічається серед учасників невеликих організованих груп, які займаються традиційним шахрайством.

Загалом проведений аналіз дав змогу дійти висновку:

1. Особа, яка вчиняє шахрайство в складі організованої групи, – це переважно особа чоловічої статі віком 25–40 років, яка проживає у великому місті, має певні професійні навички й високий рівень освіти. За характером установки та провідним мотивом кримінальної поведінки він є професійним корисливим злочинцем, орієнтованим на отримання максимально високого прибутку внаслідок систематичного вчинення шахрайства.

2. Між кримінальною спеціалізацією шахрайських груп і рівнем освіти їх учасників є тісний взаємозв'язок. З одного боку, високий інтелектуальний рівень і хороша професійна підготовка співучасників сприяють розробці складніших і безпечніших шахрайських схем переважно у сфері економіки. З іншого – поглиблення кримінальної спеціалізації зумовлює потребу в залученні у сферу кримінального бізнесу високоосвічених фахівців.

3. До основних морально-психологічних якостей, властивих лідеру, належать авторитет, емоційна холодність, підприємливість, ініціативність, честолюбство, винахідливість, хитрість, високий професійний рівень, сильний психологічний вплив на підлеглих і потерпілих.

Члени організованої групи шахрайської спрямованості мають такі якості, як егоїзм, завищена самооцінка, переважання власних інтересів, споживча орієнтація, упевненість у всюдозволеності й безкарності, розважливість, самоконтроль і самовладання.

4. Залежно від глибини та стійкості антигромадської установки пропонується виділяти ситуативний (18%), злісний (46%) та особливо злісний (40%) типи особистості організованого шахрая;

5. Залежно від способів скоєння розкрадань різняться такі типи шахраїв, які вчиняють злочини в складі організованих груп або злочинних угруповань: традиційний (57%); інформаційний (15%); технологічний (14%), демонстративний (14%) та ігровий (10%) типи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Орлова Ю.Р., Гусева О.М. Кримінологічні особливості особистості неповнолітніх жіночої статі, які вчинили корисливо-насильницькі злочини. *Юридична психологія*. 2008. № 4. С. 19–23.
2. Криминология : учебник / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. Санкт-Петербург : Лань, 1998. 576 с.
3. Алиева Д.Н. Мошенничество: уголовно-правовой и криминологический анализ (по материалам Республики Дагестан): дисс. ... канд. юрид. наук. Махачкала, 2005. 189 с.

4. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / сост., вступ. ст., пояснения С. Невская. Москва, 2003. 736 с.
5. Вебер М. Исследования по методологии наук. Москва : ИНИОН, 1980. С. 33.
6. Окружко В.Ю. Современное мошенничество: криминологическая характеристика и предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2009. 182 с.
7. Джафарли В.Ф. Совершенствование деятельности ОВД в борьбе с банковскими «электронными» хищениями. *Российский следователь*. 2003. № 4. С. 31.